

ANTE GLAVIČIĆ

**DOPUNJENO IZVJEŠĆE O OTKRIĆU SENJSKE
GLAGOLJSKE PLOČE U POVODU 900. OBLJETNICE
NJEZINA POSTOJANJA¹**

Ante Glavičić
V. Čopića 22
HR 53270 Senj

UDK:904"653"(497.5):72
Stručni članak
Ur.: 1999-03-23

Autor izvješćuje o nalazu Senjske glagoljske ploče, čiji su ulomci pronađeni u sekundarnoj uporabi pri obnovi ulaza u tvrđavu Nehaj godine 1965. Rekonstrukcijom je utvrđeno da ulomci pripadaju gornjem dijelu lijevoga pluteja (oltarne pregrade), a budući da izradom, ukrasom i duktusom slova posve slične čuvenoj Bašćanskoj ploči datiraju se u razdoblje oko godine 1100. Pretpostavlja da je Senjska ploča mogla stajati u ranoromaničkoj crkvi sv. Jurja (?), čiji su temeljni ostatci otkriveni u prizemlju Nehaja, te pri tom raspravlja o još nekim pitanjima povezanim uz topografiju srednjovjekovnoga Senja. Isto tako sažeto izvješćuje o restauraciji tvrđave Nehaj, koja je primjereno obnovljena i uređena kao muzej senjskih uskoka.

U razdoblju od zauzeća Bosne (1463.), Like i Krbave (1527.) te Klisa (1537.) pa sve do kraja 16. st. sve više jača turska i mletačka sila. Tada u Senju, jedinomu hrvatskom gradu na Jadranu, i obližnjim utvrdama (Brinje, Otočac, Ledenice i Novi Vinodolski) nalazi novi dom i zaštitu veliki broj izbjeglih Hrvata iz porobljenih hrvatskih krajeva. Pučanstvo grada Senja naglo se povećalo.² Doseljeni pribjezi, koje nazivaju "senjski uskoci",³ stapaju se sa starosjedilačkim narodom iste vjere, jezika i običaja. Bilo je to za hrvatski narod gotovo apokaliptično vrijeme kada su na puškomet od Otočca i Brinja tvrdo zasjeli nevjernici Turci i Martolozi, Vlasi-Morlaci,⁴ svijet ponajviše pravoslavne vjere, ali dosljedan svojim starim običajima pljačke i paleža, koji zajedno (ili svaki za sebe) haraju Gackom dolinom i senjskom okolicom,

dolaze pod zidine grada Senja, koji ne mogu osvojiti, ali zato pljačkaju i pale okolicu.⁵ Spalili su mnoge stare i znamenite crkve i samostane, mnoge zgrade uljuđenoga svijeta, opustošili poznate senjske vinorodne vrtove i ono malo plodne zemlje.⁶

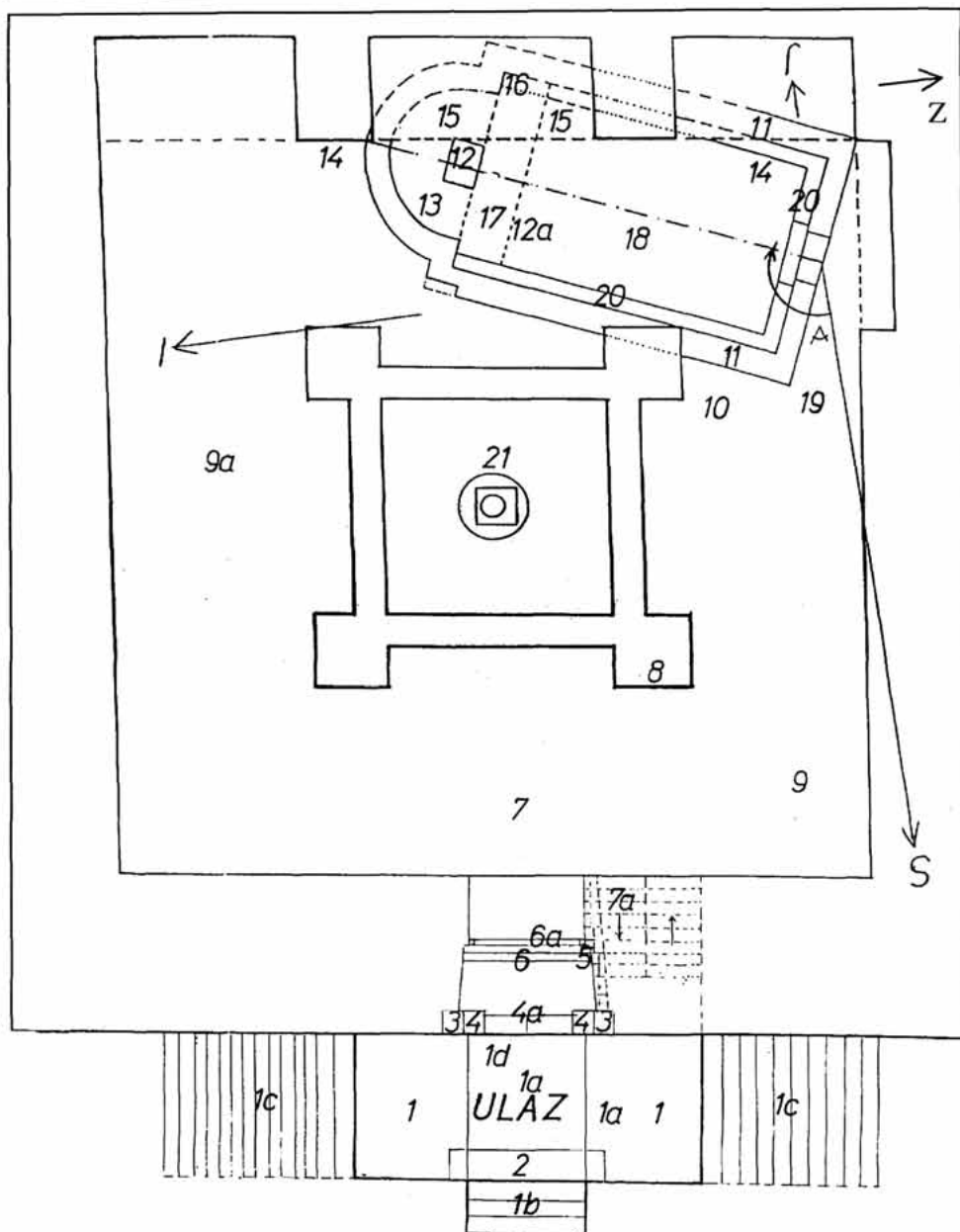
Godine 1469. hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin, procijenivši političke i vojne prilike, oduzima Frankopanima grad Senj i okolicu, a zatim i Brinje, Otočac, Dabar i Ledence. Osniva "Senjsku kapetaniju", koja je začetak buduće Hrvatske vojne krajine.⁷ Bila je to hrabra, ali mudra Korvinova odluka, koja je novom vojnom i upravnom organizacijom spasila preostale dijelove hrvatske zemlje i naroda od turskoga gospodstva, ali ništa manje opasni neprijatelji nisu bili Mlečani.

Kako su neke ruševine zgrada izvan gradskih zidina bile prikladne za opsjedanje i zauzeće Senja, oko 1551. tadašnji senjski kapetan Ivan Lenković⁸ u suglasju sa carskim dvorom odlučio je na najvišem dijelu današnjega brda Trbušnjaka (Nehaja)⁹ sagraditi čvrstu i za ono vrijeme modernu tvrđavu. Kada su osigurana znatna novčana sredstva, u etapama od 1551. do 1558. izgrađena je tvrđava Nehaj, zvana i Fortica. Što je sve Lenković (a uz njega i drugi senjski kapetan H. Auersperger) dao do temelja porušiti, ne znamo, ali s dosta vjerojatnosti možemo pretpostaviti. Isto tako ne znamo što je sve kao "spomenička baština" ugrađeno u bedeme Nehaja. Prema onome što smo 1963. i kasnije tijekom restauracije zatekli, zaključujemo da se radi o spomenicima romanike, gotike i renesanse, vremena od kraja 11. pa sve do kraja 15. stoljeća. Od važnijih spomenika pronađenih u bedemima i otvorima Nehaja navodimo one najvažnije:

- temelji starohrvatske ranoromaničke crkve sv. Jurja (?);
- ostatci gornjega dijela "Senjske glagoljske ploče";
- nadvratnik s latinskim natpisom knezova "kosinjskih", najvjerojatnije iz crkve sv. Duha;¹⁰
- gornji dio velike nadgrobne ploče senjskih knezova Frankopana iz njihove obiteljske zadužbine crkve sv. Franje;¹¹
- veliki grafit na zidu sobice u I. katu nad ulazom u Nehaj, latinski natpis koji svjedoči o gradnji Nehaja;¹²
- gornji dio gotičke monofore, dijelom tordirane, najvjerojatnije iz nekog samostana;
- velika kamena mensa - dio oltara s udubinom za svetačke moći;
- dvije jake hrastove grede krovišta te grednjak s urezanim imenom koje kazuje da je (krovište) renovirano u vrijeme cara Ferdinanda sredinom 18. stoljeća.¹³

Sve do 1961. tvrđava Nehaj bila je iz više razloga zatvorena i nepristupačna za razgledavanje. Da bi poslužila muzejsko-kulturnoj namjeni i pridonijela senjskoj turističkoj ponudi, osnovan je Gradski muzej kojemu Skupština grada Senja predaje tvrđavu Nehaj na upravljanje i organizaciju cjelovite restauracije. Skupština grada Senja svojim rješenjem broj 01-5124/1-1963. imenovala je Savjet građana koji će uz Gradski muzej biti nositelj restauracije Nehaja. Na temelju Rješenja Gradski muzej organizirao je na Nehaju krajem ljeta 1963. stručno savjetovanje kojemu su bili nazočni predstavnici muzeja, konzervatora, urbanista-arhitekata i vlasti.¹⁴ Na kraju skupa zaključeno je:

- da je tvrđava Nehaj jedinstveni spomenik kulture i srednjovjekovnoga hrvatskog fortifikacijskog graditeljstva, ali i simbol grada Senja i stoljetne borbe hrvatskog naroda za slobodu;
- da se tvrđava Nehaj restaurira kao jedinstvena hrvatska fortifikacija, ali i kao budući "Muzej senjskih uskoka i Senjske kapetanije"; preporučuje se da se u podrumskom dijelu tvrđave uredi diskretna prateća ugostiteljska ponuda posjetiteljima Nehaja, a ta aktivnost ne smije narušavati vrijednost tvrđave kao spomenika kulture;
- da se tvrđava restaurira tako da se vrati njezino prvobitno izvorno stanje;
- da se prikupi odgovarajuća projektno-gradevinska dokumentacija,¹⁵ na osnovu koje će se izvršiti obnova; radovi obnove izvodit će se u etapama i uz prateće arheološko-konzervatorsko istraživanje tvrđave; projektnu dokumentaciju izradit će profesori Arhitektonskog fakulteta - Odsjeka za povijest arhitekture u Zagrebu na čelu s prof. arh. Melitom Viličić, a uz stručne konzultacije akademika Andrije Mohorovičića i akademika Mladena Kauzlarića te prof. arh. Jurja Denzlera.
- S obnovom i traženjem sredstava rukovodit će Gradski muzej i Savjet građana u Senju uz nadzor Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture na Rijeci (konzervatori Zavoda dr. Iva Perčić, direktor, prof. Vesna Jenko i prof. Boško Končar). Skupština grada Senja i Savjet građana povjeravaju nadzor radova na obnovi prof. dr. Mladenu Hudecu i dipl. ing. arh. Krunoslavu Prpiću.
- Sredstva za obnovu Nehaja zatražit će se od Saveznog zavoda za zaštitu spomenika kulture (Beograd), Republičkog fonda za kulturu Ministarstva kulture u Zagrebu i Skupštine grada Senja. Kada se osiguraju sredstva i odgovarajuća projektna dokumentacija, osnovat će se zidarska grupa Muzeja koja će sustavno izvoditi obnovu spomenika grada Senja i senjske okolice.¹⁶

Sl. 1. Situacioni plan prizemlja tvrđave Nehaj s važnijim nalazima pronađenim pri restauraciji tvrđave. Izradili stručni suradnici: Ali Bakija, dipl. ing., Branka Rončević i Predrag Vukelić, geod. teh. Ureda za katastar u Senju, travanj 1999.

Legenda:

1. Stara kućica - stepenište
- 1a. Položaj senjske ploče
- 1b. Novo stepenište
- 1c. Stepenište iz 20. st.
- 1d. Današnji most
2. Ostaci nosača mosta
3. Raniji portal (do 1964.)
4. Sadašnji portal, ulaz
- 4a. Nova vrata
5. Ranije stepenice
6. Položaj S. ploče, 2. ulaz
- 6a. Druga, unutarnja vrata
7. Prizemlje
- 7a. Ulaz u podrum (ugostitelj, djel.)
8. Mjesto sahrane fratra
9. Glavno ognjište
- 9a. Pomoćno ognjište
10. Nalaz prvog zida
11. Vanjski zidovi crkve
12. Oltar
- 12a. Oltarna pregrada, septum
13. Apsida
14. Nalaz grobova
15. Proširenje u južnom bedemu
16. Kamenica
17. Prezbiterij (kor)
18. Lada
19. Stari zvonik
20. Sjedište klupe, prigradnja kamenog svoda
21. Cisterna

Nakon što su izvršena istraživanja u arhivima Beča, Ljubljane i Zagreba, kada je proučena sva postojeća literatura i arhivska građa, prof. arh. M. Viličić sa suradnicima pristupila je snimanju postojećeg stanja Nehaja, a zatim i izradi idejnog i glavnog projekta i uređenja Nehaja.¹⁷

U skladu sa svim dogovorima, pošto su za radove I. etape osigurana sredstva, oko dana Svetoga Jurja radnici zidarske grupe Muzeja započeli su obnovu Nehaja. Prema programu započelo se s uklanjanjem recentnih prilaznih stepenica i ostataka male kućice pred ulaznim vratima tvrđave (sagrađeno oko 1826.).

Prema starim planovima prvobitni ulaz u tvrđavu vodio je preko stepenica i maloga mosta pa kroz dvojna veća i manja vrata u prizemlje Nehaja.¹⁸ Zbog čega je srušeno staro stubište, proširen ulaz i izmijenjen portal vrata, ne znamo. Pretpostavlja se da je to izvršeno zbog trošnosti mosta, urušenja ulaznog svoda i portala. Pri skidanju spomenutoga recentnog nasipa i stubišta na dubini oprilike 40-60 cm radnici su u štiti pronalazili razbacane komade bijela kamena. Shvaćajući da se radi o ostacima nekog spomenika, skupili su sve njegove komadiće. Naknadnom pretragom u štiti se pronašlo još oko 13 fragmenata koji su pripadali ranije pronađenima i na kojima su se se vidjeli ukrasi pletera, lozice i

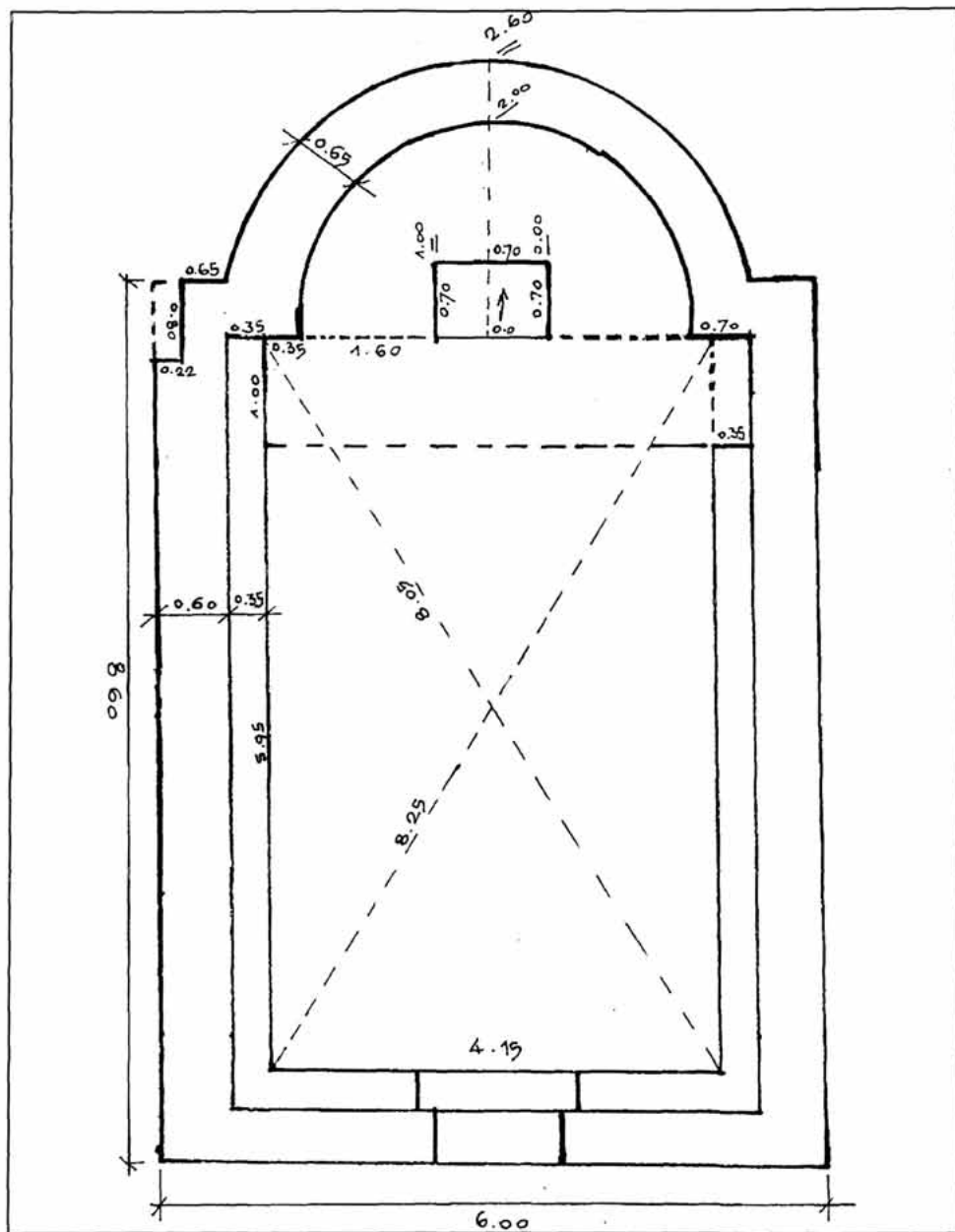
glagoljska slova. Sav ranije otkopani materijal, oko 5 m³ šute, koji je odvezen na obližnje rukomentno igralište (ex Tenis), pregledan je, ali bez rezultata. Na temelju skupljenih kamenih dijelova utvrđeno je da se radi o jednom starom i vrlo vrijednom glagoljskom spomeniku koji je bio razbijen pri proširenju ulaza u Nehaj u vrijeme oko 1826.

Ovdje posebno naglašavamo "da su radnici Zidarske grupe Muzeja prilikom iskopa šute i uklanjanja rampe naišli na ostatke ranije razbijenoga spomenika koji je kao jedna od stepenica ili prag vrata bio ugrađen negdje u prolazu". Ta je ploča bila razbijena pri proširenju ulaza, a to naglašavamo stoga jer ima cijenjenih kolega koji krivo opisuju sam nalaz i citiraju izvješće

objavljeno u *Senjskom zborniku* 1/1965. te opisuju radnike da su "oni ho ruk razbili ploču". To nije istina i nije pošteno prema radnicima čija je ljubav prema baštini Senja bila primjerena i urodila izvanredno uspjelom restauracijom Nehaja, a da im na tome trudu nitko nije rekao hvala.

Kada sam sastavio pronađene ulomke, mogao sam bez poteškoća zaključiti da su pred tvrđavom Nehaj pronađeni dijelovi glagoljske ploče posve istovjetne čuvenoj Bašćanskoj ploči, koja je morala stajati u nekoj senjskoj crkvi. Zaključio sam da Senjska ploča sliči Bašćanskoj ploči i da pripadaju istom vremenu i stilu s kraja 11. stoljeća, odnosno da se radi o jednoj do tada u Senju nepoznatoj predromaničkoj crkvi koja se nalazila izvan gradskih zidina. Tu crkvu, kao i ostale, senjski kapetani Lenković i Auerperger porušili su, a sav materijal ugradili u zidine Nehaja. U prvo vrijeme bili smo u dilemi gdje se mogla nalaziti ta mala crkva (u svakom slučaju manja od crkve sv. Lucije u Jurandvoru ili iste veličine) te kojemu je svecu bila posvećena i kada je mogla biti izgrađena. Zbog tih razloga pretpostavljao sam da je ploča neki "važan" posvetni natpis koji je stajao u nekoj crkvi izvan zidina, a nikako unutar njih. Poznato je da je crkveni viteški red templara za određene zasluge oko 1184. dobio od kralja Bele III. (IV.) grad Senj (s kotarom) i, naglašavam, "crkvom sv. Jurja". Nešto kasnije templari su dobili na upravljanje župu Gacku s Otočcem. U darovnici se navodi i crkva sv. Jurja, pa se postavlja pitanje gdje se nalazila ta crkva i zbog čega se posebno ističe "i crkva sv. Jurja", koja je, pretpostavljam, bila dostatna za vršenje službe Božje članova toga reda u Senju. Iz toga se može zaključiti da crkva sv. Jurja već postoji i da je morala biti izgrađena dosta ranije, barem 50-100 godina, a to može biti vrijeme oko 1084. Neki autori koji se zanimaju za povijest Senja, navode da se radi o templarskom samostanu koji se nalazio na brdu Trbušnjaku na mjestu "Abatovo",¹⁹ uz stari put koji je vodio prema Spasovcu i dalje do današnjega Svetog Jurja (onda mjesta Lisac, gdje se locira crkva sv. Jurja i samostan). U svakom slučaju crkva sv. Jurja, koja se dodjeljuje templarima, morala je imati neku važnost kao privilegija i sjećanje na osobitog donatora iz vremena potkraj 11. stoljeća.

Mislim da poznajem arheološku situaciju Senja i ranosrednjovjekovnu urbanizaciju - izgradnju grada i njegovih bedema u 11. i 12. stoljeću. U to doba na prostoru današnje katedrale sv. Marije (Cimiteru) nalazila se neka starija crkva koja je bila posvećena sv. Mariji, Majci Božjoj kao neka tradicija i sinkretizam s poganskim svetištem *Magnae Matris* koji je utvrđen na tom prostoru. Dakle, radi se o nekom starokršćanskom objektu (moguće i kompleksu) koji je egzistirao sve do kraja 11. - sredine 12. stoljeća, dok nije obnovljena senjska biskupija. Tada je moguće sagrađena ova današnja crkva sv.

Sl. 2. Temeljni ostatci ranoromaničke crkve sv. Jurja (?) otkriveni unutar tvrđave Nehaj godine 1964.

Marije, ali kao jednobrodna građevina. Je li se ta crkva zvala Sv. Juraj, odnosno bila posvećena tom svecu, i jesu li nju za svoje potrebe dobili templari, za sada ne bih komentirao. Mislim da današnja crkva sv. Marije u to doba nije "ona" crkva koju su dobili templari, premda to ne treba isključiti. Ali uz crkve sv. Jurja i sv. Marije postoji i treća, a to je crkva koja je pronađena unutar tvrđave Nehaj i koja vremenski kolidira s katedralom i crkvom što su ju dobili templari 1184., a koja je ranije izgrađena. Dakle, ona je treći sakralni objekat ranosrednjovjekovnog grada Senja, koji je u to doba, a u konstelaciji političkih i vjerskih prilika, najvažniji grad u primorju. Skloniji sam mišljenju da su templari dobili - imali crkvu i samostan izvan gradskih zidina, a ne unutar njih, ili pak u središtu grada jugoistočno od katedrale, ali i oko stare Male place. Crkvu i samostan (te gospodarske zgrade) lociram na prostor današnjega Abatova i Aleja (oko Osnovne škole S. S. Kranjčevića). Najveći problem u lokaciji je činjenica da je čitav prostor od Velikih vrata lijevo uz Alej (linija Osnovna škola, športska dvorana, prostor ex sv. Petar) u najvećem dijelu arheološki uništen, prekopan teškom mehanizacijom, intenzivnom izgradnjom s potpunim omalovažavanjem sustavnog istraživanja, a to je neponovljivo i izgubljeno za kompletiranje prošlosti grada Senja, koja je zasvjedočena na tim prostorima. Isto tako, problem je što je Lenković sustavno i do temelja razgradio sve objekte koji su se nalazili na tom prostoru.

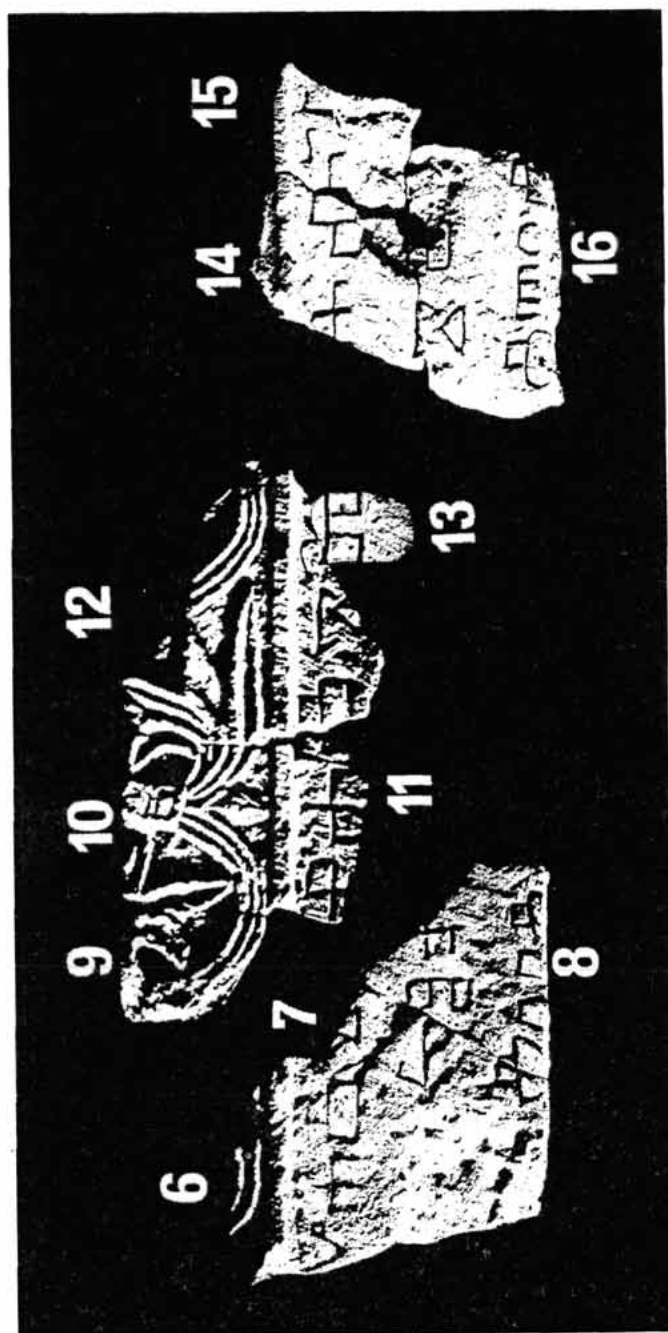
Tijekom daljnjih istražnih i građevinskih radova u prizemlju Nehaja odlučeno je da se iskopa - digne sva podna površina. Dok se radilo, stalno se ispod zamišljenoga starog poda nailazilo na živac kamen, niveliranu glavicu vrha brijega na kojemu je bila izgrađena stara crkva, a uz nju i ograđeni moguće grobljanski prostor, odnosno prostor na kojem su se održavali godovi - sajmeni dani za pučke svečanosti na dan Svetoga Jurja, patrona grada Senja, tj. 23. travnja svake godine do razgradnje crkve. Čišćenje prizemlja provodilo se iz još jednoga razloga, tj. da bi se moguće pronašao neki tajni podzemni hodnik koji je tvrđavu povezivao s gradskim kaštelom.²⁰ U tu staru pučku predaju nisam vjerovao, a ona nije ni potvrđena. U iskopu šute i zemlje prema zapadnoj strani prizemlja Nehaja naišlo se na neke neznatne ostatke staroga zida (br. 10 Situacionog plana) koji je možda pripadao nekoj zgradi što je izgradnjom Nehaja porušena. Tada se postavilo pitanje kojem objektu pripadaju ostatci tog temelja, ali sam samo mogao pretpostaviti da su to ostatci neke gradske kule stražare, moguće svjetionika - motrilišta. Taj je dio zida ostavljen pod nanosom novoga poda. Slijedom iskopa u pravcu juga ponovno se naišlo na neki solidnije građeni zid (br. 11. Sit. plana), koji se u cijelosti respektirao i sačuvao. U daljnjim radovima otkopan je čitav zid, koji se dijelom zavlačio pod bedeme Nehaja. Primijećeno je da je orijentiran više-

manje prema zapadu i da se na sredini nalazi prolaz, kao ostatak vrata. Daljnjim iskopom prema jugu naišlo se na bočno položene paralelne zidove koji su bili dijelom pod bedemom - pilonima Nehaja. Idući dalje došlo se do lijevoga i desnoga ugla jedne pačetrovinaste prostorije. U liniji tih uglova naišlo se u razmaku na ostatke oltara (Sit. plan broj 12). S istočne strane oltara utvrđeni su ostatci zida koji se lučno povija i predstavlja apsidu male jednobrodne crkve (Sit. plan broj 13). Kada je čitav prostor očišćen do samoga kamena, na svijetlo dana izašli su unutarnji dijelovi neke stare crkve koja je oko 1551. razgrađena zbog izgradnje Nehaja. Daljnjim radnjama očišćeni su dijelovi temelja s vanjske strane apside na kojima su bila vrlo dobro sačuvana tri reda vodoravno složenih kvadara od sivoga vapnenca. U čitavom iskopanom prostoru nije se pronašlo nikakvih ostataka poda ili crkvene pregrade koja je morala postojati, a koja bi se mogla dovesti u svezu sa Senjskom pločom.

Svi pronađeni dijelovi razbijene Senjske ploče preneseni su u Muzej, gdje su podvrgnuti zaštiti i analizi. Sačuvana je tek trećina njezina gornjega dijela pa je bilo dosta poteškoća u sastavljanju pojedinih dijelova. Uspjelo se sastaviti tri do četiri veća komada, i to ona vezana pletetom i bordurom i dijelom oko sredine prvoga reda glagoljskog natpisa. Na temelju tadanje analize utvrdio sam da se radi o ostacima jednog od dva moguća pluteja nekoga lijepoga septuma - oltarne pregrade, koji je svojim tropleterom, vijugavom lozicom i glagoljskim slovima te naglašenom bordurom, ali i fakturom bijeloga kamena ispunjena fosilima školjaka, u cijelosti podsjećao na čuvenu Bašćansku ploču. Opterećen drugim tekućim poslovima, nisam se više posebno bavio svojim najvećim arheološkim nalazom. Cjelovitija razjašnjenja došla su malo kasnije kada je Senj i Muzej posjetio 1971. Branko Fučić u vezi s prikupljanjem građe za Korpus glagoljskih spomenika. On je utvrdio da je Senjska ploča lijeva oltarna pregrada - plutej, i dao rekonstrukciju i čitanje.

Pošto su svi radovi oko iskopa prizemlja Nehaja i posebno crkve završeni, mogao sam zaključiti:

- da je ova ranoromanička senjska crkva sagrađena na vrhu brda (Nehaj) iznad grada Senja, na mjestu koje je u ranijim vjerovanjima imalo neko kultno (pogansko) značenje (vrh predrimске i ranorimske nekropole, a moguće i starohrvatskog svetišta Svantovida, Peruna?);
- da je vjerojatno posvećena patronu grada Senja, a to je Sveti Juraj, vitez, ratnik, starokršćanski svetac; u crkvi i pozadi apside (Sit. plan br. 14) pronađeni su neznatni ostatci dvaju grobova ali se nije moglo utvrditi vrijeme ukopa i pripadnosti;
- da je crkva orijentirana više-manje u pravcu istok-zapad s neznatnim odklonom - odnosno da njezin azimut iznosi 97°;²¹

Sl. 3. Srednji i gornji dio Senjske ploče, motivi lozice, pletera i glagoljskih slova, konac 11. st., stanje iz 1965.

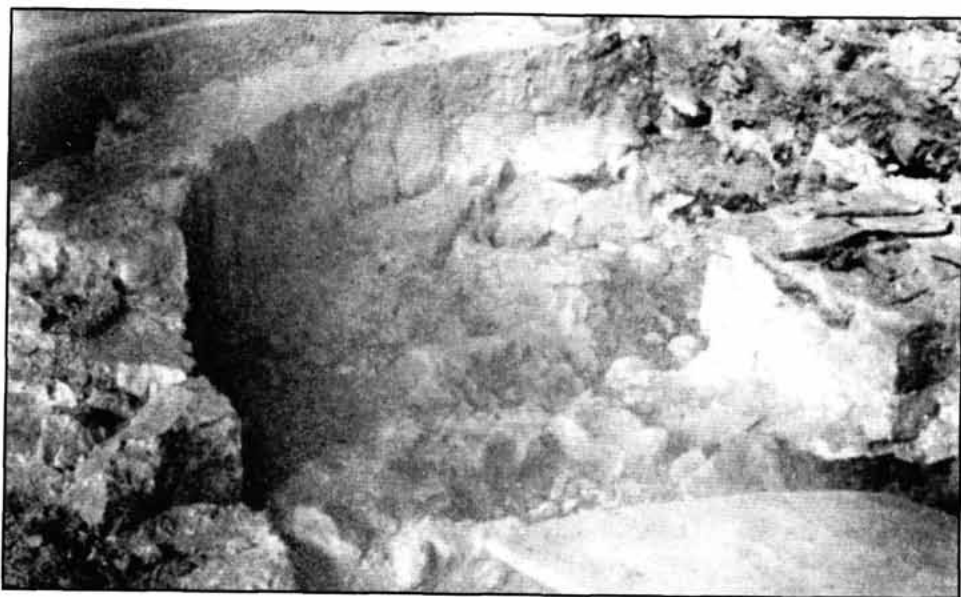
- da dimenzije crkve (10,50 x 6,00 m) odgovaraju prema klasifikaciji malim starohrvatskim crkvama tipičnim za 10./11. stoljeće i da tlocrtno gledano crkva oblikom, apsidom, oltarom i tehnikom izrade kvadara odgovara crkvi sv. Lucije u Jurandvoru.

Na temelju sačuvanih ostataka mislim da je čitava crkva bila izgrađena od pravilno klesanih kvadara sivoga vapnenca koji se kavao i obrađivao u bližoj okolici. Kvadri su uredno slagani u vodoravne nizove uz obilnu uporabu grube žbuke (vapna i pijeska iz senjskog "Potoka"). Crkva je mogla biti do 6 m (bočne) visine s pročeljem na dvije vode. Ako na pročelju nije bilo zvonika (što se ne može isključiti), onda je imala visoku preslicu za zvona. Strop crkve mogao je biti ravan, izgrađen od greda i dasaka s gornje strane. Krovište je bilo na dvije vode i pokriveno kupom kanalicom. Apsida crkve mogla je imati bačvasti svod, pokriven kupom kanalicom ili škriļjama, kojih se može pronaći na vrhu krovišta tvrđave kao nakapnice oborinske vode uzduž zida krovišta i ugaonih kulica. Na istočnoj strani aspide u strogoj osi crkve mogao je stajati prozor, a moguće i na južnoj strani lađe. Ulaz u ovu crkvu bio je sa zapadne strane, ali tu se nije ništa moglo utvrditi jer je taj dio pokriven bedemom Nehaja, a pretprostor crkve je uklonjen zbog niveliranja terena. Okoliš crkve (približno 30 x 30 m) mogao je biti ograđen i moguće je služio za groblje (?), koje je također nivelacijom terena uklonjeno. Dakle, sama crkva i njezin okoliš sugerirali su svojim dominantnim položajem Lenkoviću da baš na tome mjestu izgradi Nehaj. Taj okoliš crkve, ako se radi o crkvi sv. Jurja, bio je idealan za održavanje pučkih svečanosti na dan Svetoga Jurja. Spominje se da su negdje na brdu Svetoga Jurja iznad Senja za svečanosti došli Turci i zarobili veći broj ljudi, koje su onda uskoci uz borbe oslobađali. Unutar crkvene lađe (Sit. plan br. 11) prizidan je neki pomoćni zid (debljine 35 cm). To je ostatak klupe ili prigradnja kao ojačanje glavnoga zida na kojemu je tijekom 14./15. st. sagrađen novi kameni gotički svod.²² Da bi se u cijelosti moglo utvrditi tlocrt crkve i njezine dimenzije i da bi bila gotovo u cijelosti vidljiva posjetiteljima, u srednjem dijelu (Sit. plan br. 15) vršen je duboki iskop bedema tvrđave. I stvarno, na tome dijelu sačuvani su znatniji i viši temeljni ostatci desnoga zida i apside stare crkve. Čitav otkopani prostor bedema zasvođen je starom opekrom, čime nije narušena graditeljska i spomenička vrijednost Nehaja. Pri ovim radovima saznali smo kako je tekla horizontalna izgradnja - zidanje Nehaja, koje se izvodilo odjednom sa sve četiri strane nizom polaganja fino tesanih većih kamenih blokova, istesanih od sivoga vapnenca koji se za te potrebe kavao u bližoj okolici Nehaja. Iza vanjskoga ozidan je unutarnji plašt, koji se onda ispunjavao kamenjem i zalijevao živim vapnom pomiješanim s grubim pijeskom dovezenim iz obližnjeg korita senjskog "Potoka". Ta tehnika zidanja

lijepo se vidi u nastaloj šupljini bedema. Svi vanjski nizovi kamenja iznivelirani su do maksimuma u horizontalne linije jer je o toj preciznosti ovisila blaga kosina bedema od podnožja do vrha Nehaja. Spomenuli smo da je prije gradnje Nehaja crkva razgrađena, a gotovo sav materijal odložen s južne strane gradilišta. Kavanje kamena i doprema bili su spori i skupi pa se izgradnja Nehaja s početkom 1551. otegnula i zastala (1554.). Tadašnje ratne prilike bile su vrlo opasne za grad Senj i okolne utvrde. Stoga je Lenković odlučio ubrzano nastaviti građevinske radove i popravak gradskih zidina i kula. Bez sentimentalnosti prema crkvama i Frankopanima, sve građevine izvan zidina su razgrađene, a izvrsni gotov kamen tesanac omogućio je ubrzanu i kvalitetnu izgradnju tvrđave, koja se slojevitost opaža na vanjskim bedemima i kulicama.

Ovdje se moramo vratiti na pitanje: Ako je ta (nehajska) crkva - crkva sv. Jurja (u što ne sumnjam), je li ona poput sv. Lucije bila benediktinska ili moguće predbenediktinska, sagrađena krajem 10. ili 11. stoljeća? To je pitanje na koje se ne može dati valjani odgovor. Zna se da je Senj tijekom 11. i 12. stoljeća bio najvažnije trgovačko i pomorsko središte Hrvatskog primorja, a od 1154. središte obnovljene, i to glagoljaške, biskupije. S tim u svezi je pitanje: Zar je moguće da tijekom 300 godina samostalne hrvatske državnosti ni jedan hrvatski knez ili kralj nije posjetio i ove prostore države Hrvatske. O tome ima nekih indirektnih najava kojima se nije posvećivala dovoljna pozornost. Moguće i navod kralja Zvonimira u Bašćanskoj ploči i osnutak samostana sv. Petra u Supetarskoj dragi na otoku Rabu to indirektno zasvjedočuju. Ima još jedna, ali nesigurna vijest da je u Senju na starome tornju stajao natpis iz vremena oko godine 1000., a to je vrijeme kralja Držislava. I Senjsku ploču poistovjećujemo s Bašćanskom, a to je opet vrijeme kralja Zvonimira.

Vraćajući se na temu Nehaja i crkve (sv. Jurja), moramo prihvatiti mišljenja drugih autora, koji benediktinski - templarski samostan sv. Jurja lociraju na prostor Abatova, koji se nalazi oko 400 m južnije od Nehaja. U svakom slučaju, ako posjed Abatovo slijedi neku staru tradiciju iz vremena barem oko 1100., on je bio posjed neke crkvene monaške zajednice, jer nije moguće da na čitavom kopnenom prostoru od Plomina do Rovanjске, uključujući Liku i Gacku, nije bilo nikakva samostana niti crkve. Ovdje se mora uzeti u obzir kao još jedna pretpostavka zemljište južno od Kalvarije na Nehaju, pod nazivom "Rojlovo". Čitavo zemljište od Kalvarije do Rojlova zaštićeno je od vjetrova i pogodno za lokaciju nekoga manjeg crkvenog monaškog posjeda. Ovdje sam dužan navesti jedan stariji nalaz šute i razgrađenih zidova na koje se naišlo pri sadnji borova (oko 1964., na prostoru između Kalvarije i Rojlova). Ti ostaci mogli bi pripadati nekom

Sl. 4. Apsida i oltar starohrvatske crkve sv. Jurja otkopane unutar tvrđave Nehaj godine 1964.

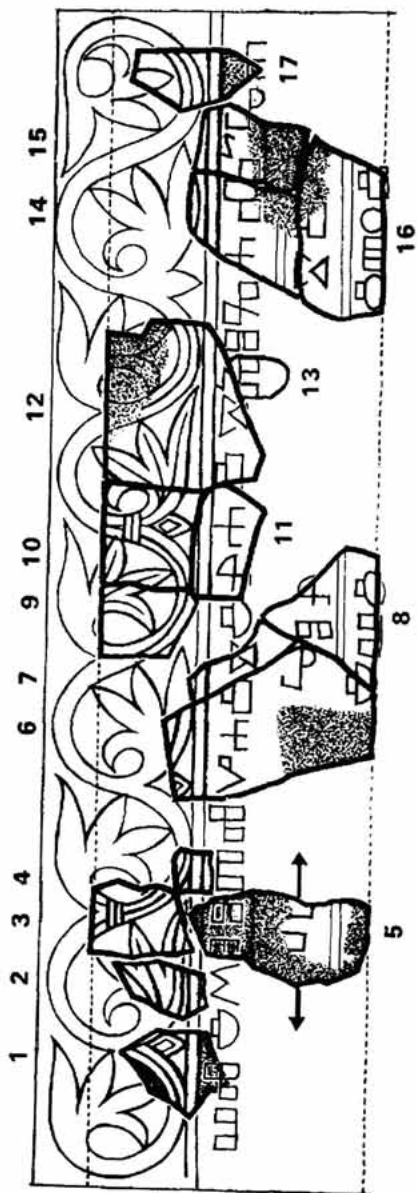
antičkom objektu i biti u svezi s ranorimskom žarnom nekropolom koja se tu prostirala. Ali skloniji sam mišljenju da bi ti građevinski ostatci mogli pripadati nekom crkvenom objektu koji bi bio u svezi sa starijom crkvom sv. Marija Art, crkvom sv. Jurja (u Nehaju) i posjedom Rojlovo i Abatovo, ali to za sada ostaje samo hipoteza.

Crkva otkopana u Nehaju sva je razgrađena, a materijal te crkve privremeno je odložen s južne strane gradilišta. To je učinjeno iz praktičnog razloga jer su kameni kvadri crkve bili premaleni i nezadovoljavajući za izgradnju donjih temeljnih dijelova Nehaja. Na vanjskom plaštu Nehaja vidljive su dvije-tri vrste i boje kamenja kojim je građena tvrđava.²³ Naime, donji dijelovi temelja izgrađeni su od masivnih blokova sivog vapnenca koji su kavani i isklesani negdje u blizini. Nakon te I. etape gradnje (prizemlja) slijedi izgradnja II. etape (I. kata) visine 4-5 m, za koju je upotrijebljeno fino klesano, nešto manje, kamenje od malo svjetlijega vapnenca, kojega nema na području Senja, a koje je dovezeno u Senj možda za izgradnju franjevačke crkve i zadužbine Frankopana ili pak za izgradnju crkve sv. Duha. Kamenje ove II. faze slični načinom klesanja i bojom kamena onom od koga je bila izgrađena

crkva sv. Franje unutar zidina 1558. Nekoliko takvih kamenih blokova nalazimo u starome gradskom bedemu uz Staru cestu, gdje ih je ugradio I. Lenković pri popravku bedema. Sličnog kamenja pojedinačno se može naći na nekim kućama s južne strane Doma zdravlja. Svemu tome kamenju izvorište je bivši prostor sv. Petra gdje su se moguće nalazili spomenuti samostani i crkve. U III. etapi za izgradnju Nehaja (visine do pred krovnište) kameni su kvadri manji i posve slični onima s vanjskoga plašta zidova crkve koja je otkopana u Nehaju, a koje nije upotrijebljeno za podizanje zidova tvrđave u donjim slojevima. Na najvišem dijelu Nehaja ugaone kule i krovništa (IV. etapa) primjećuje se još sitnije kamenje jer je kvalitetnoga, čini se, već ponestalo.

U svezi sa Senjskom pločom moramo istaknuti da je njezina prednja strana ukrašenom i slogom bila utopljena u sloj žbuke, dok je stražnja strana služila kao podest ili stuba koja se u srednjem dijelu od hodanja izlizala pa se stvorilo malo uleknuce (?)²⁴ Mislim da je zidar pri polaganju ploče tako postupio iz poštovanja prema njezinu sadržaju, a moguće i donatoru. U otvorima Nehaja, posebno onima velikim topovskim, nailazilo se na stare slomljene nadgrobne ploče od kojih se na nekima nalaze natpisi, grbovi i poneki ukrasi. Većina tih spomenika odnosila se na spomenike s grobova obitelji Frankopana, koji su zbog oskvrnuća grobova protestirali kod vojnih vlasti ali bez uspjeha. Čitava je zadužbina razgrađena i kasnijim gradnjama raskopana do temelja.

Senjska je ploča bijeli kamen vapnenac vrlo prikladan za obradu - klesanje. Petrografski sastav nije analiziran niti je izvršena komparacija s kamenjem Bašćanske ploče ili drugim glagoljskim ulomcima koji potječu iz kamenoloma Istre ili Dalmacije. Prema sačuvanim ulomcima Fučić je 1971. rekonstruirao dio Senjske ploče.²⁵ Prema lozici, borduri i invokaciji Fučić je ustvrdio da je Senjska ploča imala devet vijuga (širine do 18 cm) i da je dugačka oko 165 cm. Visinu je bilo teže odrediti jer su se sačuvala samo tri retka natpisa. On pretpostavlja da je Senjska ploča mogla imati najviše desetak redaka čiji su međuprostori malo širi, a slova malo veća od onih na Bašćanskoj ploči. Iz toga zaključuje da je Senjska ploča mogla imati 1 m visine.²⁶ Način obrade Senjske ploče, ukrasi i ostali detalji izrađeni su prema nekome predlošku koji je izrađen u Senju, gdje je i klesana Senjska ploča krajem 11. stoljeća. To vrijedi i za vrijeme njezina nastanka, a to znači da ne mora biti mlađa od Bašćanske ploče. U ornamentaciji Senjske, ali i Bašćanske, ploče opažaju se već prijelazne forme pleterne plastike. Kod obje se ispod bordure umjesto pleternog ukrasa i biblijskih scena pojavljuje likovna novost - veliki i dugi glagoljski tekstovi, zapisi neke važne donacije koja se i na ovaj način želi dokumentirati i obznaniti za sva vremena. Taj prestiž glagoljice nad latinicom

Sl. 5. Rekonstrukcija gornjega dijela Senjske ploče prema zamisli dr. Branka Fučića iz godine 1973.

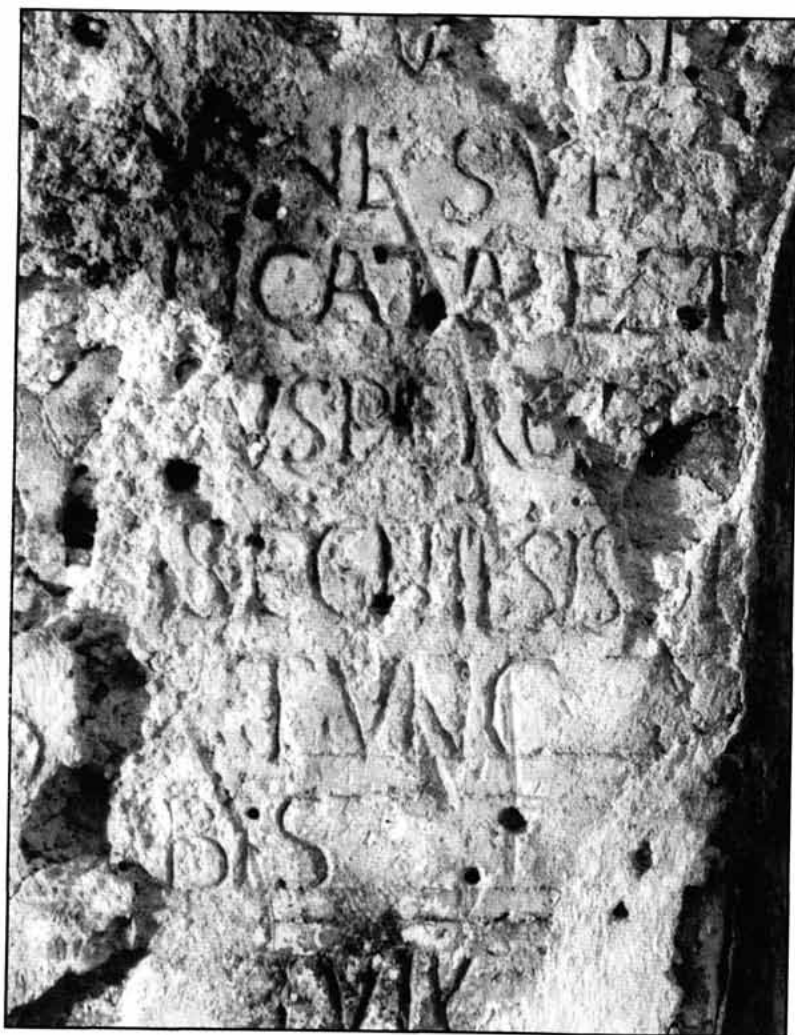
Sl. 6. Rekonstrukcija Senjske ploče prema zamisli dr. Mate Zekana (Izložba "Kralj Zvonimir - dokumenti i spomenici" iz 1990.)

rezultat je kontinuiteta uporabe staroslavenskog - starohrvatskog bogoslužja na prostorima krčke biskupije, pod koju su barem do 1100. spadali grad Senj s kotarom, Vinodol, Gacka, dio Podgorja s Bužanima.²⁷ Sigurno je ono što Fučić navodi za Bašćansku ploču - da je spomenik završne faze jednoga stila i rastakanja stilske discipline, a sve to doslovno vrijedi za Senjsku ploču. Troprutasti pleter, motivi lozice i lišća prvo su otkriće toga likovnog umijeća na kopnenom dijelu Hrvatskog primorja i zapadne Like. Prema nekim istraživanjima na početku teksta Bašćanske ploče nalazio se križić veličine sljedećih glagoljskih slova, a zatim invocacija. Prema drugima na početku Bašćanske ploče nije bilo križića, već godina. To navodimo zato jer nas zanima kako je počinjala Senjska ploča i je li ispred invocacije bio križić ili možda godina izrade. Stoga smatram svojom dužnošću istaknuti da se među iskopanim materijalom pronašla jedna pločica, više odlomljeni komadić, koji je, premda od bijela kamena slična ulomcima Senjske ploče, ipak nešto drukčiji. Na tom komadiću nalazi se mali križić,²⁸ koji je iste veličine kao glagoljska slova sa Senjske ploče. Fučić pri izradi odljeva Senjske ploče i kasnije rekonstrukcije nije uzeo u obzir taj križić kao da on ne bi mogao pripadati Senjskoj ploči. Budući da u iskupu nije bilo dijelova nekog drugog spomenika, mislim da bi pronađeni križić mogao pripadati Senjskoj ploči ili nekom drugom dijelu oltarne pregrade (?).

Senjska ploča, iako pronađena fragmentarno, vrijedan je spomenik i dragocjeno svjedočanstvo starohrvatskoga crkvenog graditeljstva, ali i klesarstva i pismenosti koja se razvijala na domaćem narodnom jeziku i pismu.²⁹ Kao i Bašćanska, Senjska je ploča izdanak stare glagoljske pismenosti i narodnog bogoslužja koje je cvjetalo na ovim hrvatskim prostorima - području krčke, a kasnije senjske, biskupije sve tamo od kraja 9. ili početka 10. stoljeća.

Na osnovu arheoloških spoznaja crkvu sv. Jurja (iz Nehaja) datiram u ranoromaničko doba. U isto doba datiram i Senjsku ploču, a to je konac 11. stoljeća.³⁰ Mislim da je Senjska ploča stajala do sredine 16. stoljeća u crkvi otkopanoj u tvrđavi Nehaj. Što se tiče druge Senjske ploče (desne pregrade - pluteja), ona nije pronađena pri istražnim radovima na Nehaju, a tijekom svoga dugogodišnjega rada nisam mogao negdje u Senju pronaći slične temelje ili neke druge nalaze koji bi bili vezani za Senjsku ploču i crkvu sv. Jurja. I na kraju postavlja se i ostaje neriješeno pitanje gdje je bila crkva - templarski samostan sv. Jurja,³¹ u gradu (katedrala sv. Marije): negdje izvan grada na početku Aleja, na Trbušnjaku-Abatovu ili na mjestu tvrđave Nehaj? To je pitanje na koja se neće još dugo moći odgovoriti. Premalo je kamenih dokaza o postojanju tih građevina, ali i pisanih vijesti, koje nisu dosljednije analizirane.

Ništa nam ne preostaje nego čekati da se jednoga dana pronađu neki nalazi, temelji ili natpis koji će rasvijetliti zagonetku o crkvi svetoga Jurja, zaštitnika grada Senja.

Sl. 7. Desni dio velikoga oštećenog grafita na zidu tvrđave Nehaj iz doba završetka izgradnje Nehaja godine 1558.

Bilješke:

¹ Godine 1999. navršava se 35 godina kako su ispred tvrđave Nehaj pronađeni ostatci gornjega dijela Senjske ploče, koja po svemu sličí čuvenoj Bašćanskoj ploči. Bašćansku ploču većina istraživača datira u doba oko godine 1100. Prema tome sljedeće 2000. Baščani i Krčani te čitava država Hrvatska trebaju dostojno obilježiti 900. obljetnicu izgradnje crkve sv. Lucije i isklesavanja Bašćanske ploče, toga značajnog spomenika hrvatske pismenosti i kulture. Senjska ploča bez obzira na svoju nepotpunost (sačuvana su 33 ulomka njezina gornjeg dijela) također ima veliko spomeničko, jezično i kulturno značenje. Zbog tog značenja nadamo se da će i grad Senj također organizirati proslavu 900 godina postojanja i 35 godina njezina otkrića u Nehaju. To bi ujedno bila prilika da se obilježi i 2000. godina od pojave kršćanstva koje na prostorima grada Senja (Senije), odnosno stare krčke i zatim senjsko-modruško-krbavske biskupije ima svoje duboke korijene i dugu tradiciju.

O nalazu Senjske ploče i važnijoj literaturi vidi: A. GLAVIČIĆ, 1965a, 7-10; A. GLAVIČIĆ, 1965b, 315-322; A. GLAVIČIĆ, 1974, 21-22; B. FUČIĆ, 1973, 121-132; B. FUČIĆ, 1982, 315-317; M. BOGOVIĆ, 1990, 68-73; M. ZEKAN, 1990, 43.

² Nakon Krbavske bitke (1493.) i napose kada Turci osvajaju Liku i Krbavu (1527.), starosjedioci ovih krajeva i senjske okolice gotovo su listom iselili u sigurnije krajeve. Prilike u gradu Senju teške su i nesigurne, s kopna pritišće turska, a s mora mletačka sila i nevjera. U gradu gotovo da nema više od 1000 ljudi. Nema opskrbe ni žita. Ne drže se svete mise niti se mrtvi pokapaju uz crkveni obred, kako navodi Stanudo (G. STANOJEVIĆ, 1973, 4).

³ Govoriti o tome tko su, što su i kakvi su hrvatski junaci senjski uskoci, nema potrebe. O njima pjeva hrvatska epska junačka pjesma, narodni pjesnici i pjesnikinje, a to je ono najvjerodostojnije i najčasnije pred svijetom. Uskoci su redom Hrvati katolici, ljuti protivnici svega turskoga i mletačkoga. Bili su istinski borci za slobodu svoje zemlje, svoga mora i naroda. O njima je dosta pisano, o njima svjedoči brojna neistražena arhivska grada u arhivima Austrije, Italije, Mađarske i Turske. Ali, na žalost, mnogi naši povjesničari i arhivisti, osim časnih iznimaka, ne bave se sustavnije poviješću senjskih i kliških uskoka. O njima pišu i stranci, ali na način kako to odgovara njihovim pogledima i interesima. Izdajamo one koji pišu o uskocima sa srcem i znanstveno. To je povjesnik Bare Poparić, koji je napisao cjelovitu *Povijest senjskih uskoka* (Zagreb, 1936), zatim Gligor Stanojević, časnik Crnogorac, koji je napisao drugu kompletniju *Povijest senjskih uskoka* (Beograd, 1973). Povijest senjskih uskoka intenzivno istražuje i objavljuje gradu o njima austrijska povjesničarka dr. Anna Maria Gruenfelder, koja je na temu uskočke epopeje doktorirala u Beču. Uskoke u epskoj narodnoj pjesmi i povjesnici uspješno istražuje dr. Anđelko Mijatović. I on je na uskocima doktorirao. O uskocima i ustrojstvu hrvatske Vojne krajine te fortifikacijskom graditeljstvu piše i doktorirao je dr. Milan Kruhek. O hrvatskim vojnim krajinama Slavonskoj i Hrvatskoj u 18. i 19. st., s osvrtom na srednjovjekovnu povijest Hrvatske, piše znanstveno i na zavidnoj razini i na toj temi je doktorirao "hrvatski" Nizozemac dr. Aleksander Buczynski. Knjigu je objavio Hrvatski institut za povijest, *Gradovi Vojne krajine I. i II.*, Zagreb, 1997. U svim navedenim djelima objavljeno je dovoljno literature i arhivske građe koja meritorno osvjetljava pojavnost, djelovanje i narodnost uskoka, te značenje grada Klisa i Senja, te senjske kapetanije.

⁴ Morlaci - Vlasi su pastirski patrijarhalni svijet planina sklon ovcama i novcima, koji je pratio Turke na uspješnom osvajačkom pohodu prema Zapadu. Vjerni su im saveznik do kraja 16. st., kada Turci prelaze u defenzivu, od tada postaju njihovi najveći neprijatelji. O njima su

pisali B. POPARIĆ, 1936, 1-240; B. GUŠIĆ, 1973, 13-99; M. VALENTIĆ, 1992, 1-21, i tu se nalazi sva aktualna literatura o Vlasima-Morlacima, koji nisu bili ni Srbi ni Hrvati.

⁵ Najoriginalniji a vjerodostojan izvor stanja i prilika koje su prethodile rušenju crkava i samostana i drugih zgrada izvan zidina grada Senja, oko 1550. je natpis (grafit?) koji je I. K. Sakcinski vidio na Nehaju na II. podu (katu) u sobi od Padillona. O kojoj se to sobi radi, ne znamo a niti smo na takav natpis naišli tijekom radova na restauraciji Nehaja. Natpis koji navodi Kukuljević, sastoji se od osam redaka, pisan je latinicom i ne baš čistom senjskom čakavštinom, a glasi:

NA DAN PRIBLAZENE D. MARIE SVICHARIZZE ALI OD KANDELABRA, DOSLI JESU TURCI DO GRADA SENJA, ALI SENJU NISU NISTA NAUDILI, NITI SKODE NAPRAVILI JER SU SE SENJANI HRABRENO ODNASLI. NEGO SAMO TURCI OPALISE KLOSTAR I CRIKVV SV. PETRA, OD KOJEGA KLOSTRA NIJE NISTA OSTALO NEGO SAMO STINA OD KOJE STINE NACHINIO JE PERVI BAN LENKOVICH NAPRAVIT FORTIZZU, DA SE BRANE OD TURAKAH, NA POSTENJE SENJANOV, I CRIKVE SV. FRANJE, DA IH BRANI BOG I SVETI DUH. LETTA GOSPODINOVA 1558.

Iz natpisa saznajemo da su Turci napadali Senj, ali su se Senjani obranili. Tom prilikom Turci da su spalili samostan, ali se ne zna koji, te crkvu sv. Petra, za koju ne znamo da je postojala izvan grada. Natpis spominje crkvu sv. Franje, koja je također bila razgrađena. Svakako prije 1558. sagrađena je unutar grada druga crkva sv. Franje (uskočki mauzolej) porušena tijekom njemačkog bombardiranja Senja 1943. Tražeći natpis koji navodi Kukuljević, naišli smo na jedan drugi grafit - natpis. On se nalazi u maloju prostoriji na vrhu stuba I. kata, desno od vrata. S desne strane na zidu pod više slojeva žbuke i kreča nalaze se ostatci grafita veličine oko 165 x 100 cm. Slova su pravilno urezana na pripremljenu podlogu, izglaćanu kao za fresko slikanje. Prethodno su na površini plitko urezane špalte, vodoravne linije. Prema podlošku na podlozi ispisan je latinski tekst koji se odnosi na izgradnju Nehaja. Između urezanih redaka razabiru se neka slova ispisana nekim crnim pisalom (?). Moguće su to ostatci natpisa koji je vidio Kukuljević (?). Površina natpisa dosta je oštećena, ponajviše od čavala i kuka koje su bile zabijene u zid.

⁶ Bliža okolica grada Senja obuhvaća područje Planikovca, Trbušnjaka, Bisernjakovice, Štrmca, Kozjaka, Kres-Pijavice, Bunice i Svete Jelene. Tijekom antike i srednjega vijeka pa sve do kraja 19. st. ti su krševiti prostori bili primjereno uređeni kao mala gospodarstva, vrtovi i vinogradi s nešto plodne zemlje. Od kraja 17. stoljeća na toj periferiji počinje izgradnja kuća i gospodarskih zgrada pučana i vlastele te doseljenih Bunjevacu. Na tom prostoru bile su i crkve i samostani sv. Jelene, sv. Spasa, sv. Jurja, sv. Franje, sv. Duha, sv. Vida, koje su u više navrata spalili Turci. Danas o njima svjedoče neznatne zidine - ostatci kulturne baštine koju i vrijeme i ljudi razaraju.

⁷ Sagledavajući vojne i političko-gospodarske prilike te tursko mletačko okruženje Senja, Ledenica, Brinja, Otočca, te Bakra i Rijeke, držim da je hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin dobro učinio kada je nesložnim Frankopanima oduzeo Senj sa širom okolicom. To je učinio sa zakašnjenjem, ali ipak na vrijeme da bi spriječio da Hrvatska pa i Ugarska izgube i posljednje dijelove mora i obale sve tamo od Obrovca pa do Plomina, uključujući tada i otok Krk. (M. VALENTIĆ, 1965, 7-22; M. KRUEK, 1995, 1-404; A. BUCZYNSKI, 1997, 1-357.)

⁸ Sredinom 16. st. zbog velike turske i mletačke opasnosti senjski kapetan I. Lenković daje inicijative, a carski dvor prihvaća izgradnju Fortice - tvrđave Nehaj. O počecima i tijeku izgradnje Nehaja postoji više zanimljivih izvještaja od kojih M. Viličić ističe izvješća Ivana Lenkovića i Maphei Girardija iz 1554. (M. VILIČIĆ, 1971, 88-89; M. KRUEK, 1995, 160-165.)

⁹ U srednjem vijeku brdo ponad grada Senja od Arta pa sve do iza Abatova nazivalo se "Brdo svetoga Jurja". Ovaj naziv potječe iz vremena kada je na njemu izgrađena crkva sv. Jurja, drevnoga patrona grada Senja. Pretpostavlja se da je crkva podignuta na mjestu starijega poganskog svetišta Svantovida ili Peruna. Ovdje se postavlja pitanje koliko se daleko prema planini (Rončevići, planinski zaselak) protezalo ime Brda sv. Jurja, danas Trbušnjaka. To navodimo zato što se na tome brdu oko crkve sv. Jurja na god, svečanost Jurjeva, 23. travnja okupljalo mnogo naroda iz Senja i okolice. To je bilo poznato i Turcima, koji su se iznenada zalijetali i pljačkali te odvodili "senjsko" kršćansko roblje. U tim nakanama uspješno su ih sprječavali uskoci, koji su na Brdu sv. Jurja i porazili Turke. Izgradnjom Nehaja razgrađena je stara patronatska crkva. Iz toga razloga unutar grada sa sjeverne strane katedrale sv. Marije, negdje oko 1540. (do 1558.), sagrađena je druga crkva posvećena sv. Jurju, o čemu svjedoči stari, na žalost izgubljeni glagoljski natpis. Crkva je oko 1875. porušena i tako je nastao slobodan mali trg ispred kuće S. S. Kranjčevića (M. BOGOVIĆ, 1998, 82-83; G. STANOJEVIĆ, 1973, 17-18; M. VILIČIĆ, 1971, 88-89; M. KRUHEK, 1995, 160-161).

¹⁰ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 87-88. Ovdje se radi o jednom većem nadvratniku s natpisom koji je stajao negdje na pročelju crkve sv. Duha ili samostana redovnika sv. Pavla, izvan gradskih zidina. Te su zgrade stradale od Turaka te su bile razgrađene, a materijal upotrijebljen za izgradnju Nehaja ili pak istoimene crkve sv. Duha unutar zidina grada na trgu Velika placa. Pri izgradnji Nehaja natpis je pažljivo presječen na dva dijela. Lijeva polovica bila je ugrađena u bedem Nehaja lijevo od ulaza, a desna pod konzole zapadne ugaone kulice u visini II. kata. Pri obnovi Nehaja oba su dijela izvađena i spojena te su kao cjelina izloženi u prizemlju Nehaja. Prema sadržaju zaključuje se da su natpis dali postaviti knezovi kosinjski od plemena Stupića - Ivan i njegov sin Lacho oko 1460. Knezovi ovim putem nalažu svojim nasljednicima da ubuduće uvijek poštuju redovnike samostana sv. Pavla i crkve sv. Duha i da im budu od pomoći. U to su vrijeme crkva i samostan još čitavi i nalaze se izvan grada. Sada se postavlja pitanje kada je sagrađena crkva sv. Duha unutar zidina na prostoru Velike place i što je bilo sa samostanom sv. Pavla. Prema Pavičiću u jednoj ispravi iz 1461. spominje se neki Lacho de Cosin, a on bi mogao biti sin Ivan Kosinjskog koji se spominje na natpisu. Sin ovoga Lacha je Juraj Kosinjski, koji je sa sinom Ivanom izvršio zamjenu svoga posjeda Kosinja za zemlje Zahumlja u brinjskoj župi, dobro kneza Anža Frankopana 1489. (S. PAVIČIĆ, 1962, 61-62; R. HORVAT, 1941, 10.)

¹¹ Već 1272. u Senju se spominju i borave franjevci. Njima su krčko-senjski knezovi Dujam i Leonardo 1297.-1298. izvan grada u današnjem predjelu Sv. Petar sagrađili crkvu sv. Franje i samostan. U crkvi su knezovi imali uređene obiteljske grobnice u kojima su bili pokopani brojni članovi roda Frankopana sve do 1469., kada su izgubili Senj. Od nadgrobnih ploča ugrađenih kao spolija u Nehaju je pronađena gornja polovica jedne veće ploče s ostacima glagoljskog natpisa i obiteljskog grba, iz kraja 13./14. st. Sudeći prema dijelovima riječi (njeg)OVI NAS(ljednici), moguće je da se radi o ostacima nadgrobne ploče znamenitog kneza i hrvatskog bana Ivana Frankopana, koji je umro 1393. i bio pokopan u kripi crkve sv. Franje, izvan gradskih zidina (A. GLAVIČIĆ, 1981-1982; M. VILIČIĆ, 1971, bilj. 105-113; B. FUČIĆ, 1982, br. 386, 321-322).

¹² Pri obnovi Nehaja na I. katu pronađen je jedan grafit-natpis. Treba istaknuti da je grafit pisan latinskim jezikom i da to nije onaj natpis koji navodi I. K. Sakeinski (vidi bilj. br. 5). Već je ranije V. Brajković među heraldičkim spomenicima Hrvatskoga povijesnog muzeja u Zagrebu opisala više grbova kranjskog plemstva Auersperger. Nas ovdje zanima časnik Herbart VIII. Auersperger, koji je 1548. imenovan senjskim kapetanom, koju dužnost uspješno obavlja sve do završetka izgradnje Nehaja (A. M. GRUENFELDER, 1996, 146-152). U dvorištu Nehaja iznad

cisterne nalaze se tri grba, lijevo I. Lenkovića, u sredini gradačkog nadvojvode, a treći pripada Herbartu Auerspergeru, koji je, izgleda, završio izgradnju Nehaja. U spomenutoj prostoriji I. kata (nad ulazom u Nehaj) nalazi se grafit, koji se prema sadašnjim spoznajama sastoji od desetak redaka, slova su latinska, a isto i jezik. Grafit i njegov sadržaj nisu nam do sada bili poznati. Za sada se objavljuje samo gornji desni dio, i to nepotpuno, a glasi:

1.	M REGI.	
2.	ITATE.	
3.	SIS.	
4.	NE. . . . SVE.	
5.	(AE)DIFICATA EST	AEDIFICATA EST
6.	(A)V(?)SPERGER.	AUERSPERGER
7.	SEGNIIENSIS.	SEGNIIENSIS
8.	T. . . . VNC.	
9.	BIS.	
10.	IVLY.	

Iz tih neznatnih ostataka nekoć impozantnog natpisa ipak nešto saznajemo. Natpis je vezan za izgradnju, odnosno završetak izgradnje Nehaja. Tvrdava je bila izgrađena za vrijeme senjskih kapetana (I. Lenkovića i Herbarta VIII.) Auerspergera. Na kraju pojavljuje se (?) mjesec juli (srpanj), kada je mogla biti završena gradnja tvrđave - fortice Nehaj. Detaljnim konzervatorskim radnjama na natpisnoj plohi moći će se saznati više o izgradnji Nehaja, kapetanima itd.

¹³ Pri izmjeni krovne konstrukcije tvrđave Nehaj među skinutim starim gredama nalazila se i jedna podnica, na kojoj je neki anonimni tesar latinskim slovima urezao riječi VIVO FERDINAN(D), što znači da je u doba njegove vladavine izvršena neka veća obnova Nehaja i gradskih zidina.

¹⁴ Budući da se radilo o Nehaju, značajnom spomeniku kulture, organizirano je u Senju tijekom ljeta 1963. stručno savjetovanje kojemu su bili nazočni Stojan Novaković, izaslanik admirala Mate Jerkovića, Mihajlo Vunjak, prof., Savezni zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, Juraj Denzler, prof. arh., i Melita Viličić, prof. arh., u ime Arhitektonskog fakulteta Odsjeka za povijest arhitekture, Zagreb, Miljenko Paravić, podsekretar Sekretarijata za kulturu RH iz Zagreba, dr. Iva Perčić, direktor, Boško Končar, prof., i Vesna Jenko, prof., u ime Konzervatorskog zavoda na Rijeci, Stjepan Štokić, predsjednik Općine Senj, Petar Tomljanović, savezni zastupnik iz Senja, Mladen Hudec, prof. inž., Građevinski fakultet u Zagrebu, Krunoslav Prpić, inž. grad., Petar Šojat, prof., predsjednik Senjskoga muzejskog društva Senj i Ante Glavičić, prof., ravnatelj Gradskog muzeja Senj i počasni konzervator Općine Senj. U izradi projektne dokumentacije stručnu pomoć pružali su akademici Andre Mohorovičić i Mladen Kaulzarić, redoviti prof. Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Svima njima velika hvala na suradnji i moralnoj podršci u kompleksnoj restauraciji tvrđave Nehaj.

¹⁵ Prije izrade projekta Odbor za obnovu Nehaja zadužio je prof. arh. M. Viličić i prof. A. Glavičića da odu i pregledaju bečke arhive - biblioteke i pronađu dokumentaciju, određenu arhivsku građu koja se odnosi na Senj i tvrđavu Nehaj. Pregledom spomenutih arhiva pronađena je znatna građa koja je uz istražne radnje omogućila izradu projekta obnove i kvalitetnu restauraciju Nehaja.

¹⁶ Odlukom Skupštine općine Senj i Savjeta Gradskog muzeja u Senju osnovana je Zidarska grupa Muzeja koju su u to vrijeme sačinjavali vrsni zidari i klesari kamena: poslovođa

Ivan Osterman, predradnik Milan Tomljanović Vorgo, Milan Tomljanović Miš, Ive Prpić Baverija, Milan Prpić, Ive Prpić, Milan Nekić, Pave Krmpotić, Jure Špalj Škijica, Joso Marković, Petar Tomljanović Vorgo, Nikola Barbiani Beli, Katarina Baranjac, tajnica Muzeja i Ante Glavičić, prof., rukovodilac grupe. Uz radnje oko obnove Nehaja grupa je završila restauraciju palače Vukasović (zgrada Gradskog muzeja u Senju), započela obnovu kule Lipice i neke radnje oko priprema za izgradnju Mauzoleja senjskih uskoka. Da bi se grupa održala do novih dotacija, obavljala je uslužne zidarske radove u Senju, Svetome Jurju, Stinici, Zavižanu, HE Senj, radila na uređenju topovske baterije sv. Ambroz te pomagala u nekim arheološkim istraživanjima u Senju. Na žalost, nakon svih uspješnih građevinsko-konzervatorskih radova, kada je 1974./1975. trebalo započeti s izgradnjom Uskočkog mauzoleja ili restauracijom Gradske lođe (13 st.), neki gradski čelnici bez osjećaja za senjsku i svehrvatsku baštinu rastjerali su tu grupu. Od tada počinje stagnacija u kvalitetnoj i stručnoj restauraciji senjskih spomenika kulture.

¹⁷ Izrada složene projektne dokumentacije povjerena je Odsjeku za povijest arhitekture Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Za glavnog projektanta imenovana je prof. arh. Melita Viličić sa suradnicima. U istražnim radovima i izradi statičke dokumentacije, osobito rekonstrukciji krovništa, veliku je pomoć pružao Mladen Hudec, prof. građevine iz Zagreba, šef Odsjeka za komunalne poslove Općine Senj Krunoslav Prpić, inž., te stručni djelatnici Zavoda za zaštitu spomenika kulture na Rijeci.

¹⁸ Rekonstrukcija ulaza izvršena je prema starim nacrtima ali i otkrivenim - sačuvanim detaljima na koje se nailazilo pri restauratorskim radovima. Iz te dokumentacije saznalo se kako je ulaz u tvrđavu vodio kroz dvojna veća (vanjska) i manja (unutrašnja) vrata. Nešto slično sačuvano je na kliškoj tvrđavi, gdje također postoje dvojna vrata od kojih se u Sakralnoj baštini i danas čuvaju ključevi koje su uskoci, pošto su morali napustiti Klis (1596.), donijeli u Senj.

¹⁹ Na južnoj strani brda Trbušnjak, više na obroncima okrenutim moru, nalazi se mjesto, jedan stari i veći posjed zvan "Abatovo". To su stare ograde vrtova u kojima nismo pronašli ostatke arhitekture. Pronašlo se (1970.) dosta ostataka keramike, stakla, čavala, ponešto opeke i drugih nalaza koji dokumentiraju život ljudi na tome mjestu tijekom srednjega vijeka, pa i kasnije. Naziv Abatovo potječe od latinske riječi *abbas* (gen. *abbatis*) = poglavar crkvene monaške benediktinske zajednice. Odatle su Senjani po običaju izveli naziv Abatovo za taj stari crkveni posjed. Intenzivnim izgradnjama čitav okoliš pa i samo mjesto Abatovo promijenili su izgled. Međutim, s tim radnjama uništene su neke spomeničke i ambijentalne vrijednosti.

²⁰ Čitavo prizemlje Nehaja prekopano je do živca kamena. Na sjevernoj strani, gdje je nasip zbog prirode terena bio najviši, iskopan je pačetrovorni prostor veličine 16 x 5 x 3 m, koji je određen za potrebe prateće ugoditeljske radnje i sanitarija. Radovi u prizemlju izvodili su se da bi se možda otkrio podzemni hodnik koji je vodio od Kaštela do Nehaja. Na žalost, pučka predaja nije se mogla dokazati.

²¹ Tlocrtno gledano, crkva sv. Jurja orijentirana je istok-zapad. Ta orijentacija crkve trebala je biti uzeta prema izlasku i zalasku sunca na dan Svetoga Jurja 23. travnja dotične godine. Prema izmjerama danas azimut crkve iznosi 97°. U izmjeri crkve i orijentaciji pružili su nam pomoć djelatnici Ureda za katastar grada Senja Ali Bakija, dipl. inž., Predrag Vukelić i Branka Rončević, geod. teh., kojima zahvaljujemo na svesrdnoj pomoći.

²² Tijekom 14. i 15. st. neke romaničke crkve koje su ranije imale ravne stropove (od greda i dasaka), dobile su nove kamene šiljaste svodove. Tada su uz stare dozidavani drugi pomoćni zidovi koj su omogućavali nosivost novih i težih stropnih i krovnih svodova (A. MOHORVIČIĆ, 1959, 514-515).

²³ U prvoj fazi izgradnje temelja Nehaja upotrebljavali su se dosta veliki blokovi sivoga kamena vapnenca koji se kavao - vadio negdje u blizini gradilišta. Visina toga temeljnog zida (I. etapa) iznosila je 2-3 m, koliko je po prilici 1551. vidio Girardi. Godine 1554., kada je ponovno došao do Nehaja, našao je iste zidine. To bi značilo da je nakon 1551. zastala izgradnja Nehaja, najvjerojatnije zbog nedostatka sredstava, ali i zato jer se tih godina popravljaju oštećene gradske zidine i kule. Oko 1554. kao da se započelo s radovima II. etape, za što se počeo rabiti materijal iz razgrađenih crkava i samostana. Kameni blokovi II. etape, visine 4-5 m, malo su svjetliji i fino klesani. Pretpostavljam da je to kamen sa zidina crkava i samostana sv. Frane i sv. Duha. Od takva kamena bila je izgrađena crkva sv. Franje unutar grada (1558./59.). Posve slično kamenje, ali dosta ograničeno, nalazi se u zidovima sjeverne peterougane kule na Kaštelu, koja je tih godina izgrađena, ali i na dijelovima gradskih zidina na Staroj cesti koje su tada popravljane. Ovdje je važno spomenuti da je spomenuti veliki natpis *Iohannes de Cossini et...* uklesan na takvome kamenu. Te vrste kamena nema u senjskoj okolici, a to znači da je dopremljen iz nekog udaljenijeg kamenoloma.

²⁴ U stubištu koje vodi iz prizemlja na I. kat, pronađena je jedna stuba od bijela kamena po sastavu slična kamenu Senjske ploče. Stuba je (kao i dio Senjske ploče) na sredini bila od hodanja izlizana. Pregledom na njoj nisu uočeni nikakvi tragovi slova ili pletera. Pretpostavljam da je ta stuba bila neki prag, doprozornik ili dio crkvenog namještaja iz neke razgrađene crkve.

²⁵ B. FUČIĆ, 1973, 121-132. Pri posjetu Gradskom muzeju u Senju 1971. Fučić je izvršio izradu odljeva svih ulomaka Senjske ploče. Kasnije je izvršio spajanja pojedinih dijelova i odljeva gornjega dijela Senjske ploče u idealnoj rekonstrukciji, koja je vrlo uspješna i prihvaćena. Zatim je izvršio lijevanje kopija Senjske ploče, koje se danas nalaze na istaknutim mjestima: Zbirka glagoljice u izložbenoj dvorani Sveučilišne knjižnice na Rijeci, u hodniku Staroslavenskog instituta u Zagrebu, Zbirci glagoljice na Brijunima (?), Sakralnoj baštini Senj, Gradskom muzeju te na tvrđavi Nehaj u Senju.

²⁶ U katalogu velike izložbe od nacionalnog značenja pod nazivom "Kralj Zvonimir - dokumenti i spomenici", dr. M. Zekan donosi kraći osvrt na nalaz i rekonstrukciju Senjske ploče s upotrebom originala (M. ZEKAN, 1990, 43). Tom prilikom dr. Zekan navodi malo prevelike dimenzije za lijevu oltarnu pregradu (144 x 180 x 16 cm). Za izradu svoje rekonstrukcije Senjske ploče dr. Zekan nije uvažio gotovo idealnu obnovu koju je učinio dr. B. Fučić. On je u obzir uzeo uglavnom lijeve elemente ukrasa i natpisa i tako izvršio lijevanje Senjske ploče. Na upit zašto je izostavljen desni dio ploče (usp. Fučićevu rekonstrukciju) odgovorio je da su to ostatci koji pripadaju drugoj ploči, odnosno desnom pluteju. Ako pretpostavimo da je to istina, onda je to novo otkriće, nova ploča, pa sam zamolio dr. Zekana da to svoje otkriće objavi u *Senjskom zborniku* ili nekoj drugoj stručnoj publikaciji. Ne ulazeći u kontradiktornost teze dr. Zekana, kada se Senjska ploča vratila u Senj, ponovno smo je složili u vitrinu prema, kako nam se čini, logičnijoj rekonstrukciji dr. Fučića. Moramo istaknuti da nam je bilo drago vidjeti Senjsku ploču koja je bila predstavljena na velebnoj izložbi "Kralj Zvonimir - dokumenti i spomenici", a u povodu 900. obljetnice smrti velikoga hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira. Bez obzira na to što nisam sklon tezi dr. Zekana o Senjskoj ploči, zahvalan sam njemu i vrijednim suradnicima na sugestijama koje se mogu jednoga dana i obistiniti. Isto tako odajem priznanje dr. Zekanu, koji je sa suradnicima imao hrabrosti pripremiti i otvoriti izložbu, koja je bila postavljena i u tvrđavi Nehaj u danima sudbonosnim za hrvatski narod uoči Domovinskog rata.

²⁷ M. BOGOVIĆ, 1998, 45-86. U prigodnom broju *Senjskog zbornika* 25, tiskanom u prigodi obilježavanja 750. obljetnice Pisma pape Inocenta IV. upućenog senjskom biskupu Filipu

pod naslovom "Hrvatsko glagoljsko tisućljeće", dr. Bogović s dosta pozornosti pristupa pojavnosti i originalnosti glagoljice na ovim senjskim i krčkim prostorima.

²⁸ Sudbina spomenutog križića ili moguće glagoljskog slova A nije mi danas poznata. Možda se ovdje radi o slovu A, početku invokacije AZ6 (?), no teško je odgovoriti budući da nije izvršena petrografska analiza toga fragmenta, ali i nekog drugog dijela Senjske ploče.

²⁹ Na Bašćanskoj ploči potkraj zaziva svetoga trojstva dolazi svetago DUHA, a to je svakako još uvijek utjecaj staroslavenskog bogoslužja na ovim prostorima. Na Senjskoj ploči dolazi svetoga a to je više utjecaj hrvatskog jezika, čakavski - senjski dijalekt. To ne mora značiti da je to još jedan razlog veće starine Bašćanske ploče za razliku od Senjske ploče, koja bi mogla biti nešto mlađa. Držim da je glagoljica došla s kopna na otok, odnosno da se preko Senja proširila prostorima Hrvatskog primorja i Istre, i bez obzira na to što je veći dio ovog teritorija (Krajine hrvatskog kralja Zvonimira) bio pod jurisdikcijom "starije krčke biskupije". Za sada držim da je Senjska ploča blizankinja Bašćanske ploče, niti mlađa niti starija, a to će tako biti dok se ne pronade još neka glagoljska ploča koja će pružiti nove podatke i dati pojašnjenja.

³⁰ Premda sam dr. Fučića 1971. upozorio na temelje predromaničke crkve (sv. Jurja) otkopane u prizemlju Nehaja, ne znam zašto prema tom spomeniku, gdje je moguće stajala Senjska ploča, nije pokazao primjereniji znanstveni interes. Istina je da Fučić drži Senjsku ploču za lijevu oltarnu pregradu koja je stajala u nekoj senjskoj crkvi. To nam nije dovoljno jer nije naglasio je li mislio da se crkva nalazila unutar ili izvan zidina grada Senja. Senjska ploča je mogla stajati samo u crkvi koja se nalazila izvan zidina, a za sada je otkrivena u Nehaju. Prema mojoj prosudbi Senjska ploča i ta crkva pripadaju istom vremenu nastanka, a to je konac 11. stoljeća.

³¹ Kada je I. Lenković (a po novome i Herbart Auersperger) dao razgraditi sve crkve i samostane izvan zidina, vidimo da je unutar zidina izgradio crkvu sv. Franje sa samostanom te crkvu sv. Duha. U tom je vremenu također unutar zidina sa sjeverne strane katedrale sv. Marije izgradio novu malu crkvu sv. Jurja, kako to svjedoči glagoljski natpis koji navodi Kukuljević. Ta je crkva razgrađena nakon 1870. Sada se postavlja pitanje što je bilo tako moćno da je nalagalo izgradnju unutar zidina spomenutih sakralnih objekata. A znamo da je to bilo najsudbonosnije vrijeme u opstanku Senja i uskoka, vremenu kada su senjske zidine i kule gotovo ruševne i bez odgovarajuće obrane i oružja. Na to pitanje moguće je dobiti odgovor ako se više pozornosti posveti istraživanju prilika u Senju 15. i 16. st. te senjskim kapetanima, posebno Lenkoviću i Auerspergeru.

Literatura:

- M. BOGOVIĆ, 1990. - Mile BOGOVIĆ, Razmišljanja nad Senjskom pločom, *Usponi*, Senjsko književno ognjište, br. 6, 1990, 68-73.
- M. BOGOVIĆ, 1998. - Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, *Senjski zbornik*, 25, Senj, 1998, 1-139.
- A. BUCZYNSKI, 1997. - Aleksander BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine*, HIZP, knj. 1, Zagreb, 1997, 1-356.
- B. FUČIĆ, 1973. - Branko FUČIĆ, Senjska ploča, *Senjski zbornik*, 5, Senj, 1973, 121-132.
- B. FUČIĆ, 1982. - Branko FUČIĆ, Glagoljski natpisi, *Djela JAZU*, knj. 57, 1-418.

- A. GRUENFELDER, 1996. - Anna Maria GRUENFELDER, Senj i njegovi kapetani, *Senjski zbornik*, 23, 1996, 141-160.
- A. GLAVIČIĆ, 1965a. - Ante GLAVIČIĆ, Značajni arheološki nalazi u tvrđavi Nehaj u Senju, *Vijesti muz. i konz. Hrvatske*, br. 6, veljača 1965, 7-11.
- A. GLAVIČIĆ, 1965b. - Ante GLAVIČIĆ, Izvještaj o značajnim arheološkim nalazima u tvrđavi Nehaj u Senju maja 1964, *Senjski zbornik*, 1, 1965, 315-322.
- A. GLAVIČIĆ, 1974. - Ante GLAVIČIĆ, *Vodič po Senju i okolici*, Senj, 1974, 1-84.
- A. GLAVIČIĆ, 1981-1982. - Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI), *Senjski zbornik*, 9, 1981-1982, 87-88.
- B. GUŠIĆ, 1973. - Branimir GUŠIĆ, *Lika u prošlosti*, HA, knj. 5, Karlovac, 1973, 13-99.
- R. HORVAT, 1941. - Rudolf HORVAT, *Lika i Krbava*, sv. II, 1941, 1-182.
- M. KRUHEK, 1995. - *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, IZSP, Zagreb, 1995, 1-404.
- I. S. KUKULJEVIĆ, 1891. - Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Nadpisi sredovečni i novovjekni*, Knjižara JA, Zagreb, 1891. (Senj, 235-258, broj 819)
- A. MOHOROVIČIĆ, 1959. - Andre MOHOROVIČIĆ, Prikaz primjene specifične interpolacije gotičke konstrukcije svoda u romaničke objekte na području Istre i Hrvatskog primorja, *Ljetopis JAZU*, knj. 63, Zagreb, 1959, 514-516.
- B. POPARIĆ, 1936. - Bare POPARIĆ, *Povijest senjskih uskoka*, MH, Zagreb, 1936, 1-240.
- S. PAVIČIĆ, 1962. - Stjepan PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 47, JAZU, Zagreb, 1962, 1-330.
- V. ROGIĆ, 1965. - Veljko ROGIĆ, Položaj Senja i gravitacija, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 7-22.
- G. STANOJEVIĆ, 1973. - Gligor STANOJEVIĆ, *Senjski uskoci*, Beograd, 1973.
- P. TIJAN, 1931. - Pavao TIJAN, *Vodič*, Senj, 1931, 1-64, broj 98.
- P. TIJAN, 1940. - Pavao TIJAN, *Hrvatski kulturni spomenici*, Monografije JAZU, I, Senj, Zagreb, 1940, 1-84.
- M. VILIČIĆ, 1971. - Melita VILIČIĆ, Arhitektonski spomenici Senja, *Rad JAZU*, knj. 359, Zagreb, 1971, 65-129.
- M. VALENTIĆ, 1965. - Mirko VALENTIĆ, Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske Vojne Krajine, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 69-93.
- M. VALENTIĆ, 1992. - Mirko VALENTIĆ, *O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba*, IZSP, br. 3, Zagreb, 1992, 1-21.
- M. ZEKAN, 1990. - Mateo ZEKAN, *Kralj Zvonimir - dokumenti i spomenici*, Katalog izložbe, Zagreb, 1990, 1-45.
- M. ŽAGAR, 1997. - Mateo ŽAGAR, *Kako je tkan tekst Bašćanske ploče*, Zagreb, 1997, 1-154.

DIE GLAGOLITISCHE STEINTAFEL AUS SENJ

Zusammenfassung

Der Verfasser berichtet ueber den Fund einer glagolitischen Steintafel aus Senj, deren Bruchstuecke in sekundaerer Verwendung neben dem Eingang in die Festung Nehaj 1965 gefunden waren. Nach der Rekonstruktion konnte man feststellen, dass diese Bruchstuecke dem oberen linken Pluteus (Altarscheidewand) gehoeren. Da sie nach der Ausarbeitung, der Zierart und dem Ductus den Buchstaben der bekannten Steintafel aus Baška aehnlich sind, kann man sie auf den Zeitabschnitt um das Jahr 1100 datieren. Der Autor des Artikels nimmt an, dass die Senjer Steintafel aus der fruehromanischen St. Georgius Kirche (Sv. Juraj) stammt, deren Fundamente im Erdgeschoss der Festigung Nehaj gefunden worden waren. In Beziehung auf die analysierte Problematik eroertert der Autor einige mit der Topographie des mittelalterlichen Senj gebundene Probleme. Er berichtet, auf eine kurzgefasste Weise, ueber die Restauration der Festung Nehaj, die renoviert und als das Museum der Senjer Uskoken eingerichtet worden ist.

SENJ GLAGOLITIC STONE TABLET

Summary

The author reports about the Senj glagolitic stone tablet finds, whose fragments were found in secondary use while the Nehaj fortress gate was under restoration in 1965. It was established by reconstruction that those fragments belonged to the upper left part of the alter stone partition-wall (pluteus). In view of the fact that its construction, decoration and letter ducts bear complete resemblance to the famous Baška stone tablet, it was so dated back to the period around the year 1100. It is likewise supposed that Senj glagolitic tablet was the part of St. George chapel, whose basal finds were discovered in the ground-floor of Nehaj fortress. Accordingly, it is further disserted upon some other questions linked to the topography of medieval Senj. There is also an abridged report on Nehaj fortress restoration, which has been duly reconstructed and adjusted as a Museum of Senj Uskoks.